

Т.Г. Барабаш

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У СИСТЕМІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ

Розвиток місцевого самоврядування тісно пов'язаний з формуванням його фінансово-економічних засад. Сьогодні залишаються не розв'язаними проблеми, які стосуються ефективного використання інституту комунальної власності.

Одним із важливих завдань місцевого самоврядування є організація якісного управління комунальною власністю, що неможливо без наявності відповідних законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують функціонування цього інституту. Це дозволить підвищити ефективність господарювання на місцях та зміцнити місцеві фінанси. Формування комунальної власності позитивно вплине на розвиток ринкових відносин і на підвищення інвестиційної привабливості регіонів і держави в цілому.

До цього часу чинною є низка застарілих законодавчих і підзаконних актів з питань комунальної власності (Закон України “Про власність” тощо), що не відповідають конституційним положенням та потребам господарської практики місцевого самоврядування, стримують його розвиток. Окрім того, сучасне законодавство, яке відзначається непослідовністю та неузгодженістю, потребує змін та доповнень.

Проведення наукових досліджень з питань формування і використання об'єктів права власності територіальних громад передбачено Указом Президента України “Про державну підтримку розвитку місцевого самоврядування в Україні”¹ від 30.08.2001 р. Даним указом було затверджено Програму державної підтримки розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Слід відмітити, що для реалізації зазначеної Програми розвитку місцевого самоврядування необхідним є наукове забезпечення її виконання. У програмі, зокрема, відзначається, що одним із пріоритетних напрямків діяльності наукових установ центральних органів виконавчої влади та інших організацій мають стати дослідження на предмет ефективного використання об'єктів комунальної власності територіальної громади.

Серед науковців, що досліджують проблеми формування комунальної власності в Україні, – В.М. Федосов, В.Л. Андрущенко, В.М. Опарін та ін. У контексті теорії державних фінансів дослідження проводилися такими вченими, як О.Д. Василик та К.В. Павлюк; з погляду теорії місцевих фінансів зазначені проблеми розглядає В.І. Кравченко; як одну з проблем формування місцевих бюджетів – О.В. Кириленко; з погляду зарубіжної теорії публічних фінансів – І.О. Луніна; як матеріальну основу місцевого самоврядування – В.В. Кравченко та М.В. Пітцик; як складову місцевого господарства – М.О. Баймуратов, В.А. Григор'єв.

Метою статті є визначення місця й ролі інституту комунальної власності в системі місцевих фінансів, а також виокремлення етапів становлення комунальної власності в Україні. Дослідження з цього питання проводилося з використанням методів порівняльного аналізу наукової літератури

та законодавчої бази. Крім того, застосовувалися прийоми спостереження, групування, класифікації, статистичного аналізу.

Інститут комунальної власності — один з базових інститутів місцевих фінансів. У зарубіжних країнах цей інститут суттєво впливає на формування доходів органів місцевого самоврядування, а також на ефективність місцевих фінансів взагалі шляхом запровадження сучасних форм його використання. Доходи комунальної (муніципальної) власності у розвинених країнах створюють податкову базу місцевих бюджетів.

Згідно з інституціональною теорією економіки (Д. Норт, Л. Тевено та ін.), національне багатство залежить не стільки від матеріальних ресурсів, скільки від правил їхнього використання. Якщо вірно те, що фінансовий успіх залежить не від ресурсів, а від правил, за якими люди їх використовують, потрібно знайти нові “правила гри” щодо функціонування комунальної власності.

Комунальна власність в Україні проходить процес становлення одночасно з роздержавленням всього суспільного життя, муніципалізацією місцевого управління, пошуком його адекватних форм і засобів реалізації.

У Конституції УНР від 29 квітня 1918 р. право комунальної власності розглядалося як “право широкого самоврядування”. Конституційний лад Української народної республіки мав базуватися на засадах принципу децентралізації²: “Не порушуючи єдиної своєї власті, Українська Народна Республіка надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації”³(ст.5).

У першій частині ст. 142 чинної Конституції України⁴ визначено, що “матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об’єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад”. Отже, інститут комунальної власності являє собою матеріальну та фінансову основу місцевого самоврядування.

Комунальний сектор в Україні включає: промисловість, сільське господарство, транспорт і зв’язок, будівництво, торгівлю та громадське харчування, постачання і збут, житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення тощо.

Комунальна форма власності є публічною власністю, тобто власністю, яка належить територіальним спільнотам та органам місцевого самоврядування⁵. Вона дозволяє органам місцевого самоврядування мати додаткові джерела доходів. Необхідною передумовою економічної та фінансової самостійності органів місцевого самоврядування є наявність комунальної форми власності на фінансові ресурси.

Розглянемо етапи становлення інституту комунальної власності в Україні (табл. 1).

І етап. Формування інституту комунальної власності (1990–1991 рр.)

У період здобуття Україною незалежності відбувається запровадження та визначення правових засад комунальної власності. З ухваленням Закону Української РСР “Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве самоврядуван-

ня”⁶ в грудні 1990 р. у законодавстві України з’являється поняття “комунальна власність”. Отже, становлення інституту комунальної власності в Україні розпочалося із запровадження у 1990 р. комунальної форми власності.

Таблиця 1

Етапи становлення інституту комунальної власності

№	Назва етапу	Ознаки	Нормативна база
I.	Формування інституту комунальної власності (1990 – 1991 рр.)	Охоплює введення поняття та визначення правового режиму	Закони Української РСР “Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве самоврядування” (1990), “Про власність” (1991)
II.	Роздержавлення та практичне впровадження комунальної власності (1991 – 1995 рр.)	Початок розподілу державної власності між загальнодержавною та комунальною; визначення об’єктів комунальної власності	Постанова Кабінету Міністрів України №311 від 05.11.1991р. “Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною власністю)”
III.	Зміна правового статусу комунальної власності (з різновиду державної власності – на власність територіальних громад села, селища, міста) (1996 р.)	Виведення об’єктів комунальної власності зі складу об’єктів, що перебувають у державній формі власності та впровадження 2-х форм спільної власності територіальних громад	Конституція України (ст.142)
IV.	Реалізація права комунальної власності (1997 р.)	Визначення особливостей реалізації права комунальної власності	Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” (1997р.)
V.	Формування комунальної власності органів місцевого самоврядування (1998 р. – по теперішній час)	Завершення розподілу майна між державою та органами місцевого самоврядування і визначення порядку якісного управління наявною комунальною власністю	Закон України “Про передачу об’єктів права державної та комунальної власності” (1998 р.), <i>Проект Закону України “Про управління об’єктами комунальної власності”</i>

Складено автором.

Правовий режим комунальної форми власності було закріплено Законом Української РСР “Про власність”⁷, ухваленим у лютому 1991 р. Визначалося, що об’єктами права комунальної власності є майно, що забезпечує діяльність відповідних рад і утворюваних ними органів, кошти місцевих бюджетів, державний житловий фонд, об’єкти житлово-комунального господарства, майно закладів освіти, культури, охорони здоров’я, торгівлі, побутового обслуговування, майно підприємств, місцеві енергетичні системи, транспорт,

системи зв'язку та інформації, з урахуванням націоналізованого майна, переданого відповідним міністерствам, установам, організаціям, а також інше майно, необхідне для забезпечення економічного й соціального розвитку відповідної території.

II етап. Роздержавлення та практичне впровадження комунальної власності (1991–1995 рр.)

Розподіл державної власності між загальнодержавною та комунальною був започаткований Постановою Кабінету Міністрів України №311 від 5 листопада 1991 р. “Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю та власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною власністю)”⁸. Після її ухвалення право комунальної власності в Україні набуло чинності. Дана постанова визначала також типи об'єктів, що передавалися до комунальної власності областей, міст Києва та Севастополя. Згодом Кабінетом Міністрів України було прийнято ще близько тридцяти постанов щодо передачі державного майна в комунальну власність згідно з переліком державного майна України.

Неузгодження процесу розмежування державної власності між державними та регіональними рівнями в Україні призводило до неефективного управління господарськими об'єктами комунальної форми власності, що негативно позначилося на формування доходів місцевих бюджетів.

Паралельно з передачею державного майна в комунальну власність активно проводилася приватизація (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка реформування об'єктів шляхом приватизації

Роки	Частка приватизованих підприємств, %		
	в цілому по економіці	державної форми власності	комунальної форми власності
1992–1993	3,7	1,7	2,0
1994	8,5	2,8	5,7
1995	16,8	4,2	12,6
1996	20,1	4,7	15,4
1997	8,8	2,0	6,8
1998	5,5	1,7	3,8
1999	5,4	1,6	3,8
2000	5,4	1,6	3,8
2001	6,2	1,6	4,6
2002	6,4	1,5	4,9
2003	6,8	1,5	5,3
2004	6,4	1,1	5,3
Всього	100	26,0	74,0

Розраховано за даними Статистичного щорічника України. – К.: Консультант. – 2002.

“Сьогодні процес зміни власності перейшов свою критичну позначку”. Усього за дванадцять років в Україні було приватизовано 74 % підприємств комунальної форми власності. Їх кількість, починаючи з 1994 р., у 2–4,8 рази перевищує кількість приватизованих об’єктів державної власності.

З одного боку, “перевантаження” органів місцевого самоврядування власністю може спричинити зниження ефективності їх господарювання, зменшуватиме можливості місцевих органів влади у здійсненні ними власних функцій, а з іншого – без власності такого роду неможливо досягнути самостійного розвитку територій.

Приватизація підприємств комунальної форми власності сприяла появі приватних власників, які зацікавлені в розвитку цих підприємств. У результаті з’являються нові джерела надходжень до місцевих бюджетів, що, безумовно, вигідно для міст, оскільки підвищує рівень його соціально-економічного розвитку.

Отже, основним принципом формування комунальної власності було те, що власність кожної територіальної одиниці обмежувалася тільки тими об’єктами, що давали змогу місцевій владі виконувати свої функції щодо соціального забезпечення населення та його нормальної життєдіяльності.

III етап. Зміна правового статусу комунальної власності (1996р.)

Цей етап розпочався з прийняттям Конституції 1996 р., яка змінила правовий статус комунальної власності. “Конституція визначила, що суб’єктом права комунальної власності є територіальна громада, а комунальна власність є власністю територіальної громади. Таким чином, після ухвалення Конституції України економічна природа комунальної власності була змінена, її об’єкти були виведені зі складу об’єктів, що перебувають у державній формі власності¹⁰”.

“Запровадження в Україні комунальної власності як власності корпоративної, недержавної означало створення таких економічних і фінансових основ місцевого самоврядування, котрі відповідають потребам ринкової економіки, об’єктивним законам її розвитку¹¹”.

Згідно з Конституцією України територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об’єднувати на договірних засадах об’єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування, утримання комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби.

На даному етапі становлення комунальної власності в Україні було впроваджено дві форми спільної власності територіальних громад відповідно до ст.142 Конституції України.

I форма – охоплює ті об’єкти спільної власності громад, які перебувають в управлінні областей і районних рад.

II форма – формується через об’єднання територіальними громадами об’єктів комунальної власності для виконання спільних проектів.

Отже, лише з ухваленням Конституції України 1996 р., що заклала загальні принципи та основи системи публічної влади в Україні, з’явилися реальні правові підвалини розвитку інституту комунальної власності.

IV етап. Реалізація права комунальної власності (1997 р.)

Наступним кроком на шляху становлення комунальної власності в Україні стало ухвалення 21 травня 1997 р. Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”¹².

Ст. 60 цього закону особливості реалізації права комунальної власності регламентовано вже більш детально. Зокрема, визначено перелік об’єктів права комунальної власності, правомочність органів місцевого самоврядування щодо володіння, користування та розпорядження такими об’єктами, повноваження рад та їх виконавчих органів щодо управління об’єктами комунальної власності; встановлено підстави для набуття права комунальної власності, а також обмеження щодо раціонального і ефективного використання об’єктів даного права, державні гарантії захисту права комунальної власності.

До переліку об’єктів права комунальної власності належать: рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, підприємства, установи та організації, в тому числі банки, страхові товариства, а також пенсійні фонди, частка в майні підприємств, житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади культури, освіти, спорту, охорони здоров’я, науки, соціального обслуговування та інше майно і майнові права, рухомі та нерухомі об’єкти, визначені відповідно до закону як об’єкти права комунальної власності територіальної громади, а також кошти, отримані від їх відчуження.

Цим Законом було також надано право сільським, селищним, міським, районним у містах радам на внесення пропозицій про передачу або продаж у комунальну власність відповідних територіальних громад підприємств, установ, організацій та інших об’єктів, що належать до державної та інших форм власності, якщо вони мають важливе значення для забезпечення комунально-побутових і соціально-культурних потреб територіальних громад; а також право мати об’єкти комунальної власності за межами відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

V етап. Формування комунальної власності органів місцевого самоврядування (1998р. – по теперішній час).

У 1998 р. згідно з Конституцією України був ухвалений Закон “Про передачу об’єктів права державної та комунальної власності”¹³, який врегулював відносини, пов’язані з передачею об’єктів права державної власності у комунальну власність територіальних громад сіл, селищ, міст або у їх спільну власність, а також об’єктів права комунальної власності у державну власність.

Процес передачі об’єктів державної власності у комунальну обумовив розширення фінансової бази органів місцевого самоврядування України.

Останніми роками процес комуналізації підприємств – передача об’єктів державної власності у комунальну власність – найбільш активно відбувається у західних областях України, АР Крим та м. Києві (близько 80 % всіх об’єктів, що змінили форму власності). В структурі ж за типами власності підприємства комунальної власності займають невеликі обсяги.

Не маючи великого фіскального значення, об'єкти комунальної власності є основними ланками, через які органи самоврядування впливають на соціально-економічний розвиток території шляхом поповнення місцевих бюджетів.

Згідно зі статистичними даними Держкомстату України у структурі комунальних підприємств за видами економічної діяльності найбільшою є питома вага закладів освіти (табл. 3).

Таблиця 3

**Розподіл підприємств комунальної форми власності
за видами економічної діяльності, %**

Види економічної діяльності підприємств	Станом на 1 січня			
	2002	2002	2002	2002
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	1,1	1,1	1,1	1,0
Промисловість	5,0	5,1	5,4	5,5
Будівництво	1,2	1,1	1,1	1,2
Оптова й роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами; послуги з ремонту	4,7	4,2	4,0	3,8
Готелі та ресторани	1,1	1,0	0,9	0,9
Транспорт і зв'язок	0,6	0,6	0,6	0,7
Фінансова діяльність	0,2	0,2	0,2	0,2
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	6,7	6,7	6,8	6,6
Державне управління	27,1	26,3	25,3	24,8
Освіта	30,1	31,9	33,5	34,6
Охорона здоров'я та соціальна допомога	8,7	8,5	8,0	7,9
Коллективні, громадські та особисті послуги	9,3	9,3	9,6	9,6
Інші	4,2	4,0	3,5	3,2
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0

Розраховано за даними Статистичного щорічника України: 2001р.¹⁴ – С.94; 2002р.¹⁵ – С.97; 2003р.¹⁶ – С.82; 2004р.¹⁷ – С.61.

Дані, наведені в таблиці, пояснюються тим, що органам місцевого самоврядування підпорядковується переважна частина соціально-культурних установ. На 01.01.2005 р. кількість цих установ у структурі підприємств комунальної форми власності зросла на 4,5 % порівняно із станом на 01.01.2002 р., у той час, коли за іншими видами вона зменшилася, залишилася незмінною або зросла від 0,1 до 0,5%.

Спираючись на власний ресурсно-фінансовий потенціал, потреби населення органи місцевого самоврядування повинні обґрунтувати стратегію свого розвитку і узгоджувати її зі стратегією національної економіки для успішного поповнення місцевих бюджетів шляхом використання комунальної власності. За рахунок прибутку промислових, будівельних, транспортних

та інших підприємств відшкодовувати збитки та покривати витрати на утримання соціально-культурних установ.

На сьогодні розподіл майна між державою та органами місцевого самоврядування практично вже завершений і більш актуальним є питання якісного управління наявною комунальною власністю.

Майно, яке було передане державою в комунальну власність, створило певне підґрунтя для діяльності місцевих рад. Однак для успішного економічного розвитку необхідно використовувати комунальну власність як одну зі складових інвестиційних ресурсів території поряд із земельними і природними.

Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” та інші законодавчі акти, які визначають повноваження органів місцевого самоврядування, не повною мірою врегульовують питання управління комунальною власністю.

У прикінцевих та перехідних положеннях Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” було передбачено врегулювання правового режиму майна спільної власності територіальних громад окремим законом, крім того доручено Кабінету Міністрів України разом з Фондом державного майна розробити Закон України “Про комунальну власність”.

Отже, розпочато новий етап формування комунальної власності, на якому повинно бути розширено коло об’єктів права комунальної власності та складено перелік таких об’єктів, що не підлягають приватизації; визначено поняття комунальної власності, порядок управління об’єктами права комунальної власності, суб’єкти управління, повноваження та особливості їх реалізації.

Відтак принципової ваги набуває формування комунальної власності та пошук нових методів управління нею для зростання доходів місцевих бюджетів, забезпечення економічної дієздатності територіальних громад в Україні. Зазначимо, що передусім необхідно завершити правове оформлення інституту комунальної власності й ухвалити відповідний закон.

Система управління комунальною власністю має будуватися таким чином, щоб виконувати двоєдине завдання: з одного боку, забезпечувати достатню матеріальну інфраструктуру місцевого самоврядування, слугувати інтересам комплексного розвитку територій як єдиного соціально-економічного організму; з іншого – вона має забезпечувати ефективне управління майновим комунальним комплексом в умовах розвитку ринкової економіки на основі повної господарської самостійності учасників ринкових відносин, у тому числі органів місцевого самоврядування.

Перспективною розробкою в цьому напрямку є проект Закону України “Про управління об’єктами комунальної власності”. Ухвалення законопроекту обумовлено потребою у законодавчому розвитку конституційних положень щодо статусу комунальної власності в Україні, урегулювання відносин, пов’язаних зі здійсненням права комунальної власності, у тому числі спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, що знаходиться в управлінні районних і обласних рад.

У разі ухвалення цього документа будуть визначені правові основи управління об'єктами комунальної власності та врегульовані відносини, пов'язані зі здійсненням територіальними громадами сіл, селищ, міст, районів у містах повноважень щодо управління об'єктами комунальної власності та об'єктами спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст. Відсутність єдиного законодавчого акту, спрямованого на врегулювання відповідних питань, значно ускладнює роботу органів місцевого самоврядування та перешкоджає формуванню достатньої матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування. Таким чином, прийняття проекту сприятиме удосконаленню правового регулювання суспільних відносин у сфері управління об'єктами комунальної власності, створенню організаційного механізму взаємодії органів влади з усіма суб'єктами права комунальної власності.

За результатами розгляду даний проект відправлено на доопрацювання. У процесі його схвалення найбільш конфліктними були питання узгодження з відповідними положеннями Закону України "Про місцеве самоврядування" та відсутність реального механізму здійснення громадами повноважень щодо управління об'єктами комунальної власності.

Підводячи підсумок, необхідно відмітити, що місцеві фінанси України ще є досить слабкими та нестабільними і це стає на заваді подальшому розвитку інституту комунальної власності. Недосконалість системи фінансового наповнення місцевих бюджетів у зв'язку з неефективним управлінням об'єктами комунальної власності піддають сумніву існування цілісної системи місцевого самоврядування.

Пошук нових форм і методів зміцнення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування шляхом використання комунальної власності залишається актуальним завданням для науковців і практиків, одним із перспективних напрямів вирішення якого є подальша розробка і вдосконалення ефективної методики управління об'єктами спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст.

Отже, основними завданнями посилення ролі інституту комунальної власності є:

– по-перше, комплексне визначення правового режиму комунальної власності шляхом законодавчого закріплення статусу об'єктів спільної власності територіальних громад, переліку об'єктів комунальної власності, які не підлягають відчуженню, ухвалення Закону України "Про комунальну власність". Це надасть змогу покращити управління об'єктами, що перебувають у спільній власності, а також чітко визначити механізм управління комунальною власністю;

– по-друге, здійснення розмежування земель державної та комунальної власності в ході адміністративної реформи шляхом ухвалення нової редакції Закону України "Про розмежування земель державної та комунальної власності". Такі заходи сприятимуть зміцненню ресурсної бази місцевого самоврядування;

– по-третє, завершення передачі об'єктів державної власності, які забезпечують місцеві потреби, у комунальну власність (об'єкти енергопостачання, зв'язку тощо) шляхом ухвалення Постанови Кабінету Міністрів України

“Про завершення передачі в комунальну власність об’єктів державної власності, що забезпечують місцеві потреби”.

Лише за умови утвердження місцевих фінансових інститутів, одним з яких є інститут комунальної власності, можливе розширення повноважень місцевих органів у формуванні фінансових ресурсів, організації ефективної моделі місцевого самоврядування в країні та сучасної фінансової системи держави.

¹ *Про державну підтримку розвитку місцевого самоврядування в Україні*: Указ Президента України від 30 серпня 2001 р. / Урядовий кур’єр. – 2001. – № 158.

² *Кравченко В.В., Пітцик М.В.* Муніципальне право України: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2003. – С.92–96.

³ *Конституція УНР.* Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992.– С. 68.

⁴ *Конституція України* // Відомості Верховної Ради. – 1996. – №30. – С. 141.

⁵ *Корнієнко М.І.* Основи муніципального права України: Навч. посіб. – К.: Знання, 2000. – С. 72–81.

⁶ *Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування*: Закон Української РСР від 7 грудня 1990р. // Закони, постанови та інші акти, прийняті Верховною Радою Української РСР на першій і другій сесіях. – 1990. – Травень–грудень. – С. 127–191.

⁷ *Про власність*: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 7 лютого 1991р. // Закони, постанови та інші акти, прийняті Верховною Радою Української РСР. – 1991. – Ч.1. – С. 12–35.

⁸ *Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю і власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною власністю)*: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 1991р. № 311 // Збір. постанов уряду. – 1991. – №12. – С. 71–84.

⁹ *Румянцев С.А.* Українська модель корпоративного управління: становлення і розвиток. – К: Знання, КОО, 2003. – С. 51.

¹⁰ *Кравченко В.І.* Фінанси місцевого самоврядування України. Проблеми становлення (1989–2001). – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 2001. – С. 52–59.

¹¹ *Кравченко В.І.* Місцеві фінанси України: Навч. посіб. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 1999. – 487с.

¹² *Про місцеве самоврядування в Україні*: Закон України від 21 травня 1997р. // Урядовий кур’єр. – 1997. – 14 червня.

¹³ *Про передачу об’єктів права державної та комунальної власності*: Закон України від 03.03.1998 № 147 // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1998. – № 34. – Ст. 228.

¹⁴ *Статистичний щорічник України за 2001 рік.* – К.: Консультант, 2002. – С. 94.

¹⁵ Там само. – С. 97.

¹⁶ Там само. – С. 82.

¹⁷ Там само. – С. 61.